

В І Д Г У К

**офіційного опонента – доктора юридичних наук,
професора Наливайко Лариси Романівни
на дисертаційну роботу Мерник Анастасії Муслімівни
на тему: «Обмеження прав людини в умовах особливих правових
режимів: загальнотеоретичні аспекти», подану на здобуття
наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю
12.00.01 – теорія та історія держави і права;
історія політичних і правових учень**

Актуальність теми дослідження обумовлюється тим, що вирішення проблематики обмеження прав людини в умовах особливих правових режимів останнім часом істотно зростає через масштабні акти тероризму, військову агресію, поширення небезпечних захворювань, протидія яким з боку міжнародного співтовариства і держав пов'язане з додатковим втручанням у реалізацію прав людини.

Сучасний розвиток України характеризується винятковими, екстраординарними подіями: тимчасовою окупацією територій АРК, м. Севастополя, окремих районів Донецької та Луганської областей, встановленням карантину та запровадженням обмежувальних протиепідемічних заходів з метою запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, введенням воєнного стану. Введення державою особливих правових режимів з метою подолання екзистенційних загроз є, певним чином, індикатором, що показує рівень реалізації в державі принципу верховенства права, сильні та слабкі сторони демократії в екстраординарних умовах.

Обмеження прав людини в умовах особливих правових режимів мають бути обґрунтованими, обмеженими часом та ресурсами, застосовуватися згідно з принципами демократії та верховенства права з метою захисту інтересів, прав і свобод людини, суспільства, забезпечення громадського порядку і безпеки.

Надзвичайна ситуація без сумніву вимагає, щоб держава була ефективною, своєчасно вживаючи належні заходи заради подолання та усунення обставин, що

її зумовили. Традиційно, за таких обставин вирішується завдання, чи дійсно такі заходи мають тією чи іншою мірою засвідчувати відступ від традиційних процедур організації та здійснення державної влади, включаючи і певні обмеження прав людини. Адже наявні юридичні гарантії обмеженого правління є найбільш актуальними саме за таких обставин, зрештою, це саме те, заради чого їх було конституційовано.

У контексті досліджуваної проблеми варто зауважити, що військова агресія РФ в Україні триває з 2014 року, а 24 лютого 2022 року наша держава постала перед новими викликами і вперше з часів незалежності в Україні введено воєнний стан, правовий режим якого поширюється на всю її територію, що і стало причиною обмежень прав і свобод людини.

Обмеження прав і свобод людини і громадянина в період дії воєнного стану виступає необхідним елементом правової системи будь-якої демократичної держави світу, зокрема, і України, що об'єктивно зумовлює його правове врегулювання, сталість і законність судової практики та характеризуються тим, що такі обмеження повинні мати виключно правовий характер і накладатися лише відповідно до загального інтересу – національної безпеки, правопорядку, захисту прав і свобод іншої людини, але з урахуванням приватних інтересів, шляхом встановлення справедливого балансу інтересів.

При прийнятті рішень держава повинна дотримуватись принципу верховенства права, як пріоритетного принципу демократичної держави, а також правового балансу при обмеженні конституційних справ і свобод людини.

Сукупність наведених обставин свідчить про те, що інститут обмеження прав людини в умовах особливих правових режимів має бути: по-перше, науково обгрунтованим, по-друге, детально врегульованим чинним законодавством України, що створить в свою чергу гарантії недопущення незаконного порушення прав людини в період застосування особливих правових режимів. Це викликає необхідність наукового пізнання підстав, цілей, меж і критеріїв обмеження прав людини в умовах особливих правових режимів.

Вищенаведене зумовлює актуальність теми дисертаційної роботи Мерник А.М., її наукову новизну та значимість для формування загальної теорії обмеження прав людини в умовах особливих правових режимів.

Проблематика обмеження прав людини частково стала об'єктом дослідження вчених з теорії права, історії держави та права, філософії права, конституційного права. Зокрема, питання про підстави і умови обмежень прав людини досліджували В. Качур, О. Осинська, О. Панкевич, П. Рабінович, В. Радченко, Т. Слінько, Ю. Цуркан-Сайфуліна та ін. Теоретичний напрям вивчали О. Дашковська, Л. Летнянчин, О. Осинська, С. Погребняк, М. Савчин, Б. Сидорець, О. Скрипнюк, В. Сорокун, С. Шевчук та ін. Питання природи держави, тенденцій її розвитку досліджували такі науковці, як О. Зайчук, М. Марченко, О. Петришин, І. Процюк, О. Скакун, О. Фісун, М. Цвік, Ю. Шемшученко та ін. Деякі аспекти особливих правових режимів стали предметом розгляду таких сучасних вітчизняних науковців, як С. Бобровник, І. Гайдамака, С. Гусарев, Л. Заморська, А. Завальний, А. Колодій, В. Копейчиков, Т. Мінка, Л. Томаш, Н. Харченко та ін.

Актуальність дисертаційного дослідження підтверджується і виконанням його відповідно до Державної цільової програми відновлення та розбудови миру в східних регіонах України, схваленої Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 31 серпня 2016 р. № 892-р, Національної стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021–2026 роки, схваленої Указом Президента України від 27 вересня 2021 року № 487/2021, Плану законодавчого забезпечення реформи в Україні, схваленого Постановою Верховної Ради України від 4 червня 2015 року № 509-VIII, Пріоритетних напрямів фундаментальних та прикладних наукових досліджень у галузі права, затверджених постановою загальних зборів Національної академії правових наук України від 26 березня 2021 року № 12-21, цільової комплексної програми Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого «Теоретичні проблеми розвитку державотворчих процесів та правової системи України, № 0111u000969».

Обґрунтованість наукових положень, висновків і рекомендацій, що містяться в дисертації. Незважаючи на актуальність зазначеної проблематики та увагу, що приділяється її дослідженню, проблема обмеження прав людини в Україні в умовах особливих правових режимів досліджена не системно, а у контексті військової агресії Російської Федерації проти України, спалаху пандемії у всьому світі, зазначена проблематика потребує нового вивчення. Правове регулювання статусу таких суб'єктів права, як жертви війни, внутрішньо переміщені особи, колаборанти у контексті реформування сучасного українського законодавства вивчена не системно, у науковій доктрині відсутнє цілісне та узгоджене уявлення про особливі правові режими, підстави та порядок їх введення, не охарактеризовані їх елементи, не розкритою залишається система дискреційних повноважень органів державної та муніципальної влади, не дослідженими є взаємозв'язки та взаємовідносини всередині наведених органів публічної влади, роль та місце кожного суб'єкта у такій системі, не проведено належної класифікації прав людини, що підлягають обмеженню в умовах військового та надзвичайного станів. У зв'язку з таким станом наукових досліджень унеможливорюється розробка подальших напрямів удосконалення гарантій непорушності прав людини при їх обмеженні для захисту загального інтересу. Тому, комплексний аналіз цієї наукової проблеми та пошук шляхів та напрямів удосконалення гарантій прав людини в умовах особливих правових станів, проведені у роботі, є важливими для сучасної юридичної науки.

Визначення контексту дослідження як загальнотеоретичного зумовило його унікальність, беручи до уваги існуючі дослідження, що часто торкалися суміжної проблематики у більш вузькому значенні.

Зміст дисертації відображає логіку мети та предмета дослідження. Він передбачає аналіз як теоретичних проблем з теми дисертаційного дослідження на сучасному етапі, так і питань правозастосування. Загалом, дисертація характеризується єдністю змісту. Позиції, що формулює та відстоює автор роботи, ґрунтуються в тому числі і на новітніх досягненнях правової науки.

Варто зауважити, що наукові положення дисертаційної роботи об'єктивно відображають реальний стан правового регулювання обмеження прав людини в умовах особливих правових режимів.

У роботі чітко виділені об'єкт і предмет дослідження. Об'єктом дослідження дисертанткою визначені суспільні відносини, що виникають з приводу правового регулювання обмеження прав людини в умовах особливих правових режимів воєнного та надзвичайного станів. Предметом дослідження стали обмеження прав людини в умовах особливих правових режимів: загальнотеоретичні аспекти (с. 8).

Сформульовані авторкою мета і завдання вказують на глибину наукового пошуку, його комплексний характер і новаційний підхід здобувачки до вирішення проблем обмеження прав людини в умовах особливих правових режимів.

Структурна побудова дисертації є логічно обгрунтованою, послідовною і повною мірою відповідає поставленій меті дослідження розробки доктрини обмеження прав людини в умовах особливих правових режимів, вдосконалення правового регулювання таких обмежень в українському законодавстві, обгрунтування пропозицій та рекомендацій щодо подальшого вдосконалення та змін чинного законодавства (с. 8).

Для досягнення зазначеної мети було поставлено вісімнадцять дослідницьких завдань, що виконані в повному обсязі (с. 8).

Вивчення змісту дисертації дає підстави дійти висновку про те, що авторкою вирішено зазначені вище завдання та досягнута мета дослідження, а саме запропоновано нове вирішення наукового завдання, що полягає у формулюванні концепції обмеження прав людини в умовах особливих правових режимів.

Обсяг дисертаційної роботи відповідає встановленим вимогам і складає 339 сторінок основного тексту. Сформульовані в дисертації наукові положення та висновки є загалом обгрунтованими і достовірними. Автором для обгрунтування власних висновків і пропозицій використано 415 джерел,

що свідчить про глибину наукового пошуку і забезпечує комплексний розгляд поставлених завдань.

У процесі дослідження дисертанткою був проаналізований значний обсяг нормативного матеріалу, зроблений широкий огляд наукових праць вітчизняних і зарубіжних учених у сфері загальної теорії права, філософії права, міжнародного права, конституційного права й інших галузей системи національного права. До результатів дослідження слід віднести і ґрунтовний аналіз чинних нормативно-правових актів, що регулюють порядок введення та припинення особливих правових режимів в Україні та інших країнах світу.

У дисертації використана належна науково-методологічна база. Система загальних і спеціальних наукових методів включає діалектичний метод пізнання правових явищ, логічні методи дослідження, метод системного аналізу, історико-правовий, порівняльно-правовий, формально-юридичний, структурно-функціональний та інші методи, що у сукупності забезпечило одержання об'єктивних наукових результатів, обґрунтованість і достовірність висновків і пропозицій авторки (с. 8-10). Зазначені методи застосовувалися у їх взаємозв'язку, що забезпечило всебічність, повноту й об'єктивність отриманих наукових результатів, обґрунтованість і достовірність висновків та пропозицій.

Наукова новизна одержаних результатів. Використання здобувачкою значної наукової, нормативної й емпіричної бази сприяло глибокому, різнобічному висвітленню досліджуваної проблематики, формулюванню численних висновків і пропозицій, що мають ознаки наукової новизни.

Дисертація є першим у юридичній науці дослідженням, в якому на основі системного вивчення проблем наукового, нормативного та практичного характеру запропоновано загальнотеоретичну концепцію обмежень прав людини в умовах особливих правових режимів.

Авторка робить слушний висновок про те, що вимоги верховенства права набувають надважливого значення у правових відносинах, що

формується під час обмеження прав людини в умовах особливих правових режимів, оскільки саме вони можуть дати можливість не допустити зловживання правом з боку посадових осіб та інших уповноважених суб'єктів під час обмеження прав у конкретних життєвих обставинах; у випадку незаконного та свавільного обмеження прав людини принцип верховенства права дасть можливість ефективно поновити порушене право в судовому порядку (с. 250).

Слід погодитися з формулюванням авторкою визначення поняття «обмеження прав людини», під яким вона запропонувала розуміти встановлені правом максимально дозволені обсяг та міру можливої реалізації прав людини, необхідні для охорони й захисту прав інших осіб та суспільних цінностей (с. 63).

У дисертації поданий новий підхід до тлумачення такої категорії як «особливий правовий режим», під яким запропоновано розуміти зумовлений надзвичайними обставинами порядок функціонування суб'єктів права, спрямований на впорядкування суспільних відносин у державі чи на окремій її адміністративно-територіальній одиниці шляхом застосування специфічних методів і способів, закріплених у нормах права (с. 134).

Заслуговує на підтримку віднесення авторкою до видів особливих правових режимів (залежно від підстав уведення): особливий режим надзвичайного стану; особливий режим воєнного стану; інші види особливих правових режимів. До особливих правових режимів здобувачка відносить не тільки стани надзвичайного і воєнного характеру, а й інші особливі правові режими, що включають необхідність застосування особливих заходів, які за обсягом правових обмежень значно поступаються заходам, яких вживаються під час режиму надзвичайного і воєнного стану. Мова йде про наявність певних обмежень і заборон в умовах, коли не оголошено надзвичайний або воєнний стан (с. 143).

У дисертації значну увагу приділено дослідженню принципів права, які застосовуються в умовах дії особливих правових режимів. Слушно зазначено, що розглядаючи функціонування принципу законності під час

юридично-процесуальної діяльності, яка спрямована на обмеження прав, насамперед слід зазначити, що її правова природа у такому випадку полягає в правозастосуванні компетентних органів державної влади, яке так чи інакше, за допомогою виправданого примусу, обмежує права суспільного індивіда (с. 282).

Заслуговує на увагу наукове обґрунтування авторкою тези щодо того, що вибірковість обов'язковості вакцинації лише деяких працівників при боротьбі з розповсюдженням небезпечних інфекційних хвороб можна обґрунтувати з позиції соціальних відмінностей, що впливають з їх положення у суспільстві як представників певної професійної спільноти та групи, залежно від соціального статусу, індивідуальних характеристик, які мають значення для визначення сутнісного змісту прав і свобод людини (с. 314).

Суттєве значення для захисту прав людини мають пропозиції авторки щодо необхідності встановлення та підтримання постійного балансу між загальним та індивідуальним інтересами при обмеженні прав людини в умовах особливих правових режимів (с. 316).

Заслуговує на підтримку й теза про те, що принцип пропорційності в умовах дії особливих правових режимів полягає в тому, що той захід, який вживається певним суб'єктом у конкретній ситуації, має бути пропорційним меті цього заходу. В кожному випадку має бути з'ясовано, чи існують заходи, які найменше обмежують права людини, і саме такі заходи мають бути застосовані для задоволення публічного інтересу (с. 318).

У дисертації міститься також низка інших положень, що, безперечно, можуть бути оцінені як вагомий особистий внесок авторки у розвиток вітчизняної науки теорії держави і права.

Теоретичне значення одержаних автором результатів полягає у тому, що йому вдалося створити оригінальну наукову концепцію вирішення представленої проблематики. Висновки, сформульовані у роботі, у своїй сукупності по-новому розкривають природу, зміст, межі та сутність

обмеження прав людини в умовах особливих правових режимів.

Повнота викладу наукових положень в опублікованих працях.

За результатами дослідження опубліковано 1 розділ в колективній монографії; 24 наукові статті, зокрема 19 статей у наукових періодичних виданнях, включених до переліку наукових фахових видань України та 5 статей у наукових періодичних виданнях, проіндексованих у базах даних Web of Science Core Collection, Scopus; 18 тез наукових доповідей на конференціях.

Зміст автореферату повною мірою відображає основні положення дисертаційного дослідження. Висновки, пропозиції і рекомендації, що містяться у дисертації, мають безперечне теоретичне і практичне значення та можуть бути використані: у науково-дослідній роботі – для подальших досліджень проблематики прав людини, правового регулювання їх обмежень в умовах особливих правових режимів; у правотворчості – у процесі розробки й удосконалення вітчизняного законодавства, гармонізації вітчизняного законодавства з міжнародно-правовими нормами, що регулюють обмеження прав людини в умовах військового та надзвичайного станів; у правозастосуванні – органами публічної влади у ході здійснення своїх повноважень з метою дотримання принципів верховенства права, законності, пропорційності, гуманізму, гарантування прав та законних інтересів особи, формування для них додаткових гарантій при використанні дискреційних повноважень; фізичними особами під час звернення за поновленням порушених прав при їх обмеженні, здійсненні волонтерської діяльності у сфері надання допомоги постраждалим особам, внутрішньо переміщеним особам, військовим; іншими органами, установами та організаціями під час застосування положень законодавства щодо обмеження прав людини, підтвердження фактів, що мають юридичне значення для розслідування воєнних та військових злочинів, а також у ході розробки напрямів удосконалення правового регулювання правового статусу жертв війни, внутрішньо переміщених осіб; у навчальному процесі – під час вивчення в

юридичних освітніх закладах навчальних дисциплін «Теорія права», «Філософія права», «Конституційне права», «Порівняльне правознавство», «Історія держави та права», підготовки методичних матеріалів, підручників, посібників, а також у науково-дослідницькій роботі студентів, слухачів і курсантів.

Дисертація є цілісним і повністю завершеним науковим дослідженням із чіткими висновками та пропозиціями щодо правової природи обмеження прав людини в умовах особливих правових режимів. Дисертацію оформлено відповідно до встановлених нормативних вимог.

Разом із тим, як і при дослідженні будь-якої складної і нової проблематики, у дисертаційній роботі Мерник А.М. містяться окремі дискусійні положення, що можуть стати підґрунтям наукової дискусії та напрямками для подальшої наукової розробки теми:

1. Авторка у дисертації достатньо уваги приділяє міжнародним нормативним актам з питань обмеження прав людини в умовах особливих правових режимів. Виходячи зі змісту роботи, здебільшого наводиться перелік таких актів з короткою характеристикою, а також здійснюється аналіз практики Європейського Суду з прав людини. Однак, з огляду на проєвропейський вектор розвитку зовнішньої політики нашої держави, доцільно було б більше уваги приділити зарубіжному досвіду європейських країн у правовому регулюванні обмеження прав людини в умовах особливих правових режимів, що посилює як теоретичну, так і практичну значимість роботи.

2. У підрозділі 3.3. роботи авторка розглядає питання верховенства права в умовах особливих правових режимів. Підрозділ 4.1. дослідження присвячено принципу законності та його реалізації в умовах особливих правових режимів. При цьому, наприклад, Європейська комісія «За демократію через право» у своїй доповіді щодо верховенства права розглядає законність як одну з вимог верховенства права. Бажано конкретизувати, яким чином співвідносяться юридичні категорії

«верховенство права» та «законність» у вищезазначеному контексті.

3. В дисертаційній роботі зазначено, що важливим при обмеженні прав людини в умовах особливих правових режимів є поєднання публічних та приватних інтересів. Розкривається сутність такої категорії, як «інтерес», вказується, що особливого значення категорія «інтерес» набуває в такому складному й надзвичайно важливому інституті, як обмеження прав людини, де знаходять своє переплетіння індивідуальні та публічні інтереси. Однак, окрім термінів «публічний» та «приватний» інтерес авторкою в роботі використовується і термін «загальний» інтерес. Тому, вважаємо за потрібне обґрунтувати співвідношення зазначених категорій під час публічного захисту.

4. Класифікація обмежень прав і свобод людини та громадянина дає можливість певним чином зрозуміти сутність обмеження та межі, на які воно поширюється. Дисертанткою запропоновано авторську класифікацію обмежень прав людини у підрозділі 1.3. Доповнюючи ґрунтовно розглянуті види обмежень прав людини, на с. 67 дисертації авторка також поділяє їх на: правомірне і неправомірне обмеження прав; за місцем, де закріплюються правові підстави обмеження, виокремлено обмеження, що передбачені національним законодавством, та обмеження, що передбачені міжнародним законодавством; за змістом виокремлено обмеження, що безпосередньо спрямовані на звуження обсягу та змісту, та обмеження, що встановлюють додаткові умови реалізації відповідного права. Але, вищезначені критерії класифікації та види обмежень прав людини не отримали висвітлення у роботі. Тому, на нашу думку, потребують додаткового обґрунтування та розкриття їх змісту під час захисту.

5. Євроінтеграційний курс нашої держави, запровадження демократичних принципів у практику діяльності органів публічної влади вимагає створення надійних дієвих механізмів політичної стабільності, реалізації стандартів демократії, розвитку громадянського суспільства, верховенства права та забезпечення прав і свобод. Але, умови

повномасштабного вторгнення не лише не зняли з порядку денного проблеми, що існували раніше, а й суттєво загострили їх та створили велику кількість нових викликів. Україна вже майже два роки перебуває у воєнному стані, а це передбачає, відповідно до Конституції України, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина. А, відтак, це позначається на формах і методах здійснення громадського контролю, ефективності інформаційно-комунікаційної взаємодії між органами публічної влади та громадянами, призводить до виникнення конфліктних ситуацій та впливає на результати діяльності. Вищезазначене свідчить про необхідність вивчення: громадського контролю за процесами здійснення державної влади, проблем легітимації влади, участі такого суспільства у реалізації та захисті прав і свобод людини і громадянина. В дисертації (сс. 262, 278, 337) автором розглянуто деякі аспекти вищезазначеної проблематики. Відповідно, на нашу думку, більш ґрунтовного наукового аналізу потребує питання здійснення громадського контролю в умовах воєнного стану та пошук шляхів забезпечення його дієвості.

Висловлені зауваження, першочергово, визначають складність обраної автором теми та не мають істотного впливу на загальну високу оцінку дисертаційної роботи А.М. Мерник, тим більше, якщо мати на увазі фундаментальність проблематики, масштабність завдань, що поставила перед собою авторка. Теоретичні результати й наукові положення дисертації, характеризуються єдністю змісту і свідчать про особистий внесок дисертантки в юридичну науку.

Дисертація А.М. Мерник «Обмеження прав людини в умовах особливих правових режимів: загальнотеоретичні аспекти» містить результати проведених особисто здобувачкою досліджень. Отримані авторкою дисертації нові науково обґрунтовані результати в сукупності розв'язують конкретну наукову проблему – формулювання концепції обмеження прав людини в умовах особливих правових режимів.

На підставі викладеного можна зробити висновок, що дисертація

Мерник Анастасії Муслімівни «Обмеження прав людини в умовах особливих правових режимів: загальнотеоретичні аспекти», подана на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук, є самостійним завершеним науковим дослідженням, в якому отримані нові науково-обґрунтовані результати, що у сукупності мають істотне значення для розвитку юридичної науки, відповідає вимогам Порядку присудження та позбавлення наукового ступеня доктора наук, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 17 листопада 2021 року № 1197, а її авторка заслуговує на присудження наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень.

Офіційний опонент:

помічник ректора

Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ,
науковий співробітник

Навчально-наукової лабораторії

з дослідження проблем превентивної діяльності

факультету підготовки фахівців для підрозділів превентивної діяльності

Національної поліції України

доктор юридичних наук, професор,
заслужений юрист України

Лариса НАЛИВАЙКО

Підпис Лариси НАЛИВАЙКО засвідчую,

проректор Дніпропетровського державного

університету внутрішніх справ

кандидат юридичних наук, доцент,

полковник поліції

Ігор ЛУГОВИЙ